

## A Comparative Analysis of the Interpretations of the Shia and Sunni Regarding Mahramiyat by Breastfeeding based on Verse 23 of Surah Nisa

Ali Farsimadan \*

Department of Law and Islamic Jurisprudence,  
Faculty of Islamic Denominations, University of  
Religions and Denominations, Qom, Iran

### Abstract

one of the ways to become Mahram is breastfeeding (Shir-Dadan). The present study aims to answer this main question with a descriptive and analytical method: Does the noble verse imply the amount of breastfeeding in proving the Mahramiyat in the Shia and Sunni interpretations? The author has tried to study this issue from the perspective of Imamiyyah interpretations and Sunni interpretations. The interpretations and jurisprudence of the Imamiyyah have discussed Mahramiyat by breastfeeding from three aspects of effect, number, and time, but the interpretations and jurisprudence of Ahl al-Sunnah have given two aspects of effect and number. The common denominator of both is the effect that is effective in creating Mahramiyat by breastfeeding. From the application of the verse, it is not possible to give a rule on the amount of milk in becoming Mahram by breastfeeding, and to understand the rule, one must refer to the sayings and arguments of the jurists. Imami commentators have mentioned various sayings such as 1 time, 10 times, 15 times and 15 days and nights among which they have strengthened the number 15 times because it is close to "effect" and other sayings have problems. Sunni commentators have not mentioned a specific number and amount, but Sunni commentators and jurists have stated sayings such

\* Corresponding Author: alifarsimadan98@gmail.com

**How to Cite:** Farsimadan, A. (2023). A Comparative Analysis of the Interpretations of the Shia and Sunni Regarding Mahramiyat by Breastfeeding based on Verse 23 of Surah Nisa, *A Research Journal on Qur'anic Knowledge*, 14(53), 201-235.

as: mere breastfeeding, 3 times, 4 times, 5 times, and 10 times, and there is no firm word or indicator here. It is an important point that the researches in Shia and Sunni interpretations indicate that their arguments in applying the noble verse and specifying the amount of milk in the Mahramiyat by breastfeeding are incomplete, and to prove the Mahramiyat by breastfeeding, one should refer to the traditions and legal books of different parties.

**Keywords:** Quran, Shia and Sunni interpretations, Mahramiyat by Breastfeeding.

## 1. Introduction

Means of privacy (Mahramiat) in Islamic Denominations consist of blood, marriage, and breastfeeding relations. Breastfeeding (Rizaa) is one of the means of privacy which makes Mahram a baby boy with the woman who has breastfed him as well as the woman's sister, mother, and daughter. Breastfeeding also makes Mahram a baby girl with the husband, brothers, father, and sons of the woman who has breastfed her. It is worth mentioning that particular conditions have been specified for privacy. The jurisprudential and acknowledged basis of this Fatwa is the honorable verse "And your mothers who have breastfed you and your Rizaa sisters" (Al-Nisa: 23). Although this verse merely stipulates two instances of Rizaa, i.e. foster mothers and the foster sisters, the prohibition of other relatives can be construed from other hadiths. The Prophet (May God bless him and his household and give them peace) declares, "What brings privacy through parentage also brings privacy through breastfeeding". The present study aims to survey the amount of milk in creating breastfeeding privacy in the light of verse 23 of Surah Nisa and make a comparative and critical study of the issue from the standpoints of the Shia and the Sunni jurisprudence.

## 2. Literature Review

Regarding the background of this research, the Shia and the Sunni jurists have discussed breastfeeding generalities under the discussion of The Book of Marriage. Due to its significance, a number of researchers have made a lot of efforts and have conducted many studies on the subject of breastfeeding privacy. The following examples are worth mentioning: Articles entitled "A Survey of Creating Breastfeeding Privacy from Breast Milk Bank" by Hamed Mirzakhani; *Journal of Jurisprudence and Ijtihad*, 2017; "Rizaa Mahramiet" by Masoud Emami; *Qur'an, Jurisprudence and Islamic Law* spring and summer 2019, "Mother's Breastfeeding Privacy in the Holy Qur'an"; by Masoud Emami; *Qur'an, Islamic Jurisprudence and Laws*, spring and summer 2018, "A Study of Breastfeeding Privacy Prohibition from the Perspective of the Qur'an and Islamic jurisprudence" by Seyyed Ali Hosseini; *Qur'anic Thoughts Journal*, spring and summer 2017; the Master of Arts thesis: "Religion in Imamiyyah and Sunnah Jurisprudence" by Tahira Salehi Shirazi,

University of Qom; 2017; and Conference paper: "Breastfeeding Privacy in the Shia and the Sunni Jurisprudence" by Mohammad Hosseini Hiran, Mahsa Asgharzadeh, Qasim Soleimani Molla Yousef; Conference of Studies in Management, Accounting and Law; 30/03/1401. What distinguishes this study is it addresses specifically verse 23 of Surah Nisa "And your mothers who have breastfed you and your Rizaa sisters" and attempts to do a comparative analysis of the Jurisprudence Judgement of Breastfeeding Mahramiat (privacy) in the perspective of the Shia and the Sunni jurisprudence in the light of verse 23 of Surah Nisa. In other words, this article aims to examine the implication of the above-mentioned verse on the amount of milk in proving breastfeeding privacy in the perspective of the Shia and the Sunni jurisprudence. It is to note that no studies have addressed the issue from the aforesaid perspective making the present article the first to target the issue.

### **3. Methodology**

Employing a descriptive-analytical method, the present article gathers and analyzes data so as to conduct a comparative examination of the concept of breastfeeding privacy in the words and interpretations of the Shia and the Sunni jurisprudence with reference to verse 23 of Surah Nisa.

### **4. Conclusion**

With reference to verse 23 of Surah Nisa, breastfeeding (Rizaa) is one of the means of privacy. The Shia and the Sunni jurists have used the above-mentioned verse to determine the frequency of breastfeeding in proving breastfeeding privacy and stated different numbers which were clarified by examining the sayings and evidences. In this regard, their evidence seems to be incomplete and the verse does not determine a definite number.


The Shia commentators and the Imami jurists have put forward different sayings about the amount and frequency of breastfeeding and milk and have addressed breastfeeding privacy in terms of the effect, amount and duration of breastfeeding. Regarding the amount of breastfeeding, 1, 10, 15 times and 15 days can be mentioned.

There is no difference of opinion about the effect of breastfeeding between the Shia and the Sunni jurists. The effect of breastfeeding

signifies the breastfeeding which triggers the growth of flesh and the intensification of bones. However, regarding the frequency of breastfeeding, most of the early, late and contemporary jurists have accepted number 15 for it is close to the effect.

Sunni commentators and jurists have discussed the issue in terms of effect and amount. In terms of creating privacy with reference to the frequency of breastfeeding, there are various contentions such as 3, 4 and 5 times of breastfeeding. In terms of effect, the Sunni jurists are in agreement with the Shia jurists and this axiom is effective in creating breastfeeding privacy. Nevertheless, there is no firm statement and index in terms of the frequency of breastfeeding. Rather, there are different accounts. These statements might be correct for the Sunnis based on the four-fold jurisprudence, but they are not acceptable in the Shia jurisprudence for none of them would trigger the growth of flesh and intensification of bones, although 10 times breastfeeding seems to be compatible with the Shia jurists which also has some complications.

## تحلیل تطبیقی آرای تفسیری فریقین دربارهٔ حریمت رضاعی بر اساس آیهٔ ۲۳ سوره نساء

علی فارسی مدان \*  \* استادیار گروه حقوق و فقه مقارن، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران

### چکیده

با توجه به آیه ۲۳ سوره نساء یکی از اسباب حریمت، رضاع (شیر دادن) است. پژوهش حاضر در صدد است با روش توصیفی و تحلیلی به این سؤال اساسی پاسخ دهد که آیا آیه شریفه دلالتی بر مقدار شیر دادن در اثبات حریمت رضاعی در تفاسیر فریقین دارد؟ نگارنده تلاش نموده این موضوع را از دو منظر؛ تفاسیر امامیه و تفاسیر اهل تسنن مورد مطالعه تحلیل تطبیقی قرار دهد. تفاسیر و فقه امامیه حریمت رضاعی را از سه جهت، اثر؛ عدد و زمان بحث کرده‌اند اما تفاسیر و فقه اهل سنت از دو جهت اثر و عدد آورده‌اند. وجه مشترک فریقین، اثر است که در ایجاد حریمت رضاعی مؤثر است. از اطلاق آیه نمی‌توان حکم به کمیت شیر در ایجاد حریمت رضاعی داد و برای فهم حکم باید به اقوال و ادله فقها مراجعه نمود. مفسرین امامیه اقوال مختلفی همچون ۱ بار، ۱۰ مرتبه، ۱۵ مرتبه و ۱۵ شبانه روز ذکر کرده‌اند که در این میان عدد ۱۵ مرتبه را تقویت نموده‌اند زیرا به "اثر" نزدیک است و اقوال دیگر دارای اشکالاتی است. مفسرین اهل تسنن به عدد و مقدار خاص معینی اشاره نکرده‌اند بلکه مفسرین و فقهای اهل سنت اقوالی همچون: مطلق شیر خوردن، ۳ مرتبه، ۴ مرتبه، ۵ مرتبه و ۱۰ مرتبه بیان کرده‌اند که در اینجا قول محکم و شاخصی وجود ندارد. نکته حائز اهمیت آن است، جستارها در تفاسیر شیعی و اهل سنت حاکی از آن است ادله ایشان در اطلاق گیری از آیه شریفه و مشخص نمودن کمیت شیر در حریمت رضاعی ناتمام است و برای اثبات حریمت رضاعی باید به روایات و کتب فقهی فریقین مراجعه نمود.

کلیدواژه‌ها: قرآن، تفاسیر فریقین، حریمت رضاعی.

## ۱. مقدمه

در مذاهب اسلامی موجبات محرمیت شامل، نسبی، سببی و رضاعی است. رضاع (شیر دادن) یکی از راه‌های محرمیت است که موجب محرم شدن پسر با زنی که به او شیر داده و خواهر، مادر و دختر آن زن و محرم شدن دختر با شوهر زنی که به او شیر داده و برادر، پدر و پسران آن مرد و زن می‌شود، البته برای ایجاد محرمیت شرایط خاصی ذکر شده است. مبانی فقهی و مستند این فتوا، آیه شریفه «وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ» (نساء: ۲۳) می‌باشد، گرچه این آیه فقط به دو مورد آن، یعنی مادر و خواهر رضاعی اشاره کرده و حرمت دیگر نسب‌ها از احادیث دیگر استنباط می‌شود. چنانکه در روایت نبوی، «يَحْرُمُ مِنَ الرَّضَاعِ مَا يَحْرُمُ مِنَ النَّسَبِ»؛ پیامبر (ص) فرمودند، آنچه که به موجب نسب محرمیت می‌آورد به موجب رضاع و شیردادن هم محرمیت می‌آورد. این روایت در کتابهای معتبر روایی فریقین (ر.ک؛ طوسی، ۱۳۶۵: ۷/۲۹۴ - بخاری، ۱۴۱۰: ۴/۳۵۹ - ابن ماجه، ۱۴۱۸: ۳/۳۶۹ - ابن حنبل، ۱۴۱۶: ۴۱/۲۴۰ - ترمذی، ۱۴۱۹: ۳/۲۹۵ - نسائی، ۱۴۱۱: ۳/۲۹۵) بیان شده است. البته این روایت از امام صادق (ع) (کلینی، ۱۴۲۹: ۱۰/۸۶۷) ذکر شده و در منابع روایی (ر.ک؛ ابن انس، ۱۴۲۵: ۴/۸۶۸ - ابن حنبل، ۱۴۱۶: ۴۲/۲۸۴ - بخاری، ۱۴۱۰: ۵/۲۰۵ - ابن حجاج، ۱۴۱۲: ۲/۱۰۶۸) و تفسیری (ر.ک؛ ابن‌ابی‌حاتم، ۱۴۱۹: ۳/۹۱۱) اهل سنت روایت عایشه از پیامبر اکرم (ص) به گونه‌ای دیگر بیان کرده است.

در فقه مقارن محرمیت رضاعی مباحث مختلفی همچون صفت و ویژگی‌های رضاع، مقدار رضاع، مدت رضاع، محارم رضاعی (ر.ک؛ القرضاوی، ۱۴۲۴: ۳/۳۱۵) مطرح است. اما یکی از سؤالات مهم آن است، آیا آیه شریفه «وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ» دلالت بر مقدار شیر دادن می‌کند؟ از این رو نگارنده پژوهش درصدد است با روش توصیفی و تحلیلی، به یکی از فروع فقهی آن یعنی اطلاق و دلالت آیه شریفه بر مقدار شیرخوردن در اثبات محرمیت رضاعی در تفاسیر فریقین و حکم فقهی آن بپردازد، بدین جهت در پژوهش حاضر فقط به یک فرع فقهی آن، یعنی نقش کمیت (مقدار) در

ایجاد محرمیت رضاعی پرداخته و موضوع را از منظر تفاسیر فریقین مورد بررسی، نقد و مطالعه تطبیقی قرار خواهد داد و به برخی از سؤالات ذیل پاسخ خواهد داد:

الف. دیدگاه تفسیری مفسران شیعه درباره محرمیت رضاعی کدامند؟

ب. دیدگاه تفسیری مفسران اهل سنت درباره محرمیت رضاعی چیست؟

ج. شباهت‌ها و تفاوت‌ها آرای تفسیری فریقین درباره محرمیت رضاعی بر اساس آیه

۲۳ سوره نساء چیست؟

#### ۱-۱. پیشینه پژوهش

درباره پیشینه این تحقیق فقهای امامیه و اهل سنت به کلیات آن در ذیل بحث کتاب نکاح، تحت عنوان احکام رضاعی مباحثی را مطرح نموده‌اند. برخی از پژوهشگران و نویسندگان نیز به دلیل اهمیت بسیار زیاد آن، تلاش‌های فراوانی نموده و آثار فراوانی را در بحث محرمیت رضاعی به نگارش در آورده‌اند که می‌توان از میان مقالات به: «بررسی تحقق رضاع با شیردهی از بانک شیر» اثر حامد میرزاخان؛ نشریه فقه و اجتهاد سال ۱۳۹۷؛ «محرمات رضاع» اثر مسعود امامی؛ نشریه قرآن، فقه و حقوق اسلامی» بهار و تابستان ۱۳۹۹، «رضاع مادر در قرآن کریم»؛ اثر مسعود امامی؛ نشریه قرآن، فقه و حقوق اسلامی، بهار و تابستان ۱۳۹۸، «بررسی حرمت رضاعی از منظر قرآن و فقه فریقین» اثر سیدعلی حسینی؛ نشریه اندیشه‌های قرآنی، بهار و تابستان ۱۳۹۷ و از میان پایان‌نامه به: «رضاع در فقه امامیه و اهل سنت» دانشجو: طاهره صالحی شیرازی، مقطع کارشناسی ارشد؛ دانشگاه قم؛ سال ۱۳۹۷ و از میان مقالات همایشی به: «رضاع از منظر فقه شیعه و سنی» نگارندگان: محمدحسینی حیران، مهسا اصغرزاده، قاسم سلیمانی ملا یوسف؛ همایش: «مطالعات مدیریت، حسابداری و حقوق؛ سال ۱۴۰۱/۰۳/۳۰» اشاره نمود. پژوهش حاضر از آن جهت متفاوت است که به صورت خاص به آیه ۲۳ سوره نساء فراز «أُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ» خواهد پرداخت و درصدد است تحلیلی تطبیقی از آرای تفسیری فریقین درباره محرمیت رضاعی بر اساس آیه ۲۳ سوره نساء ارائه دهد. به تعبیر دیگر این مقاله بر آن است تا دلالت آیه را بر مقدار شیر دادن در اثبات محرمیت رضاعی در تفاسیر



تحلیل تطبیقی آرای تفسیری فریقین دربارهٔ محرمت رضاعی بر اساس آیهٔ ۲۳ سوره نساء؛ فارسی مدان | ۲۰۹  
فریقین مورد نقد و بررسی قرار دهد که هیچ یک از آثار کتابخانه‌ای، مقاله و پایان‌نامه به آن نپرداخته و این مقاله اولین اثری است که به این موضوع می‌پردازد.

## ۲-۱. شیوه پژوهش

این مقاله با روش توصیفی - تحلیلی بعد از واکاوی مفهوم رضاع در لغات و تفاسیر فریقین با گردآوری اطلاعات، تحلیل آن و مقارنه آراء فریقین به تحلیل تطبیقی آرای تفسیری فریقین دربارهٔ محرمت رضاعی بر اساس آیهٔ ۲۳ سوره نساء می‌پردازد.

## ۲. مفهوم‌شناسی

### ۲-۱. رضاع

رضاع<sup>۱</sup> مصدر رضع است (ر.ک؛ تهانوی، ۱۹۹۶: ۱/ ۸۶۶- حسینی زبیدی، ۱۴۱۴: ۱۱/ ۱۶۴- ابوجیب، ۱۴۰۸: ۱۴۹) چنانکه در تفاسیر تشیع (ر.ک؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۲/ ۵۸۵- سبزواری، ۱۴۰۹: ۸/ ۱۰) و تسنن (ر.ک؛ آلوسی، ۱۴۱۵: ۲/ ۴۶۱- ابن عاشور، بی‌تا: ۴/ ۸۰) بیان گردیده است. اصل ریشه آن؛ نوشیدن شیر از پستان زن است (ر.ک؛ ابن فارس، ۱۴۰۴: ۲/ ۴۰۰- تهانوی، ۱۹۹۶: ۱/ ۸۶۶). لغت‌شناسان برای آن معانی همچون: مکیدن پستان و نوشیدن شیر (ر.ک؛ فراهیدی، ۱۴۰۹: ۱/ ۲۷۰)، نوشیدن شیر از پستان (ر.ک؛ ابن فارس، ۱۴۰۴: ۲/ ۴۰۰)، کودک را شیر داد و شیر می‌دهد (ر.ک؛ راغب، ۱۴۱۲: ۳۵۵) ذکر کرده‌اند. مفهوم لغوی رضاع در تفاسیر امامیه و اهل سنت نیز مورد توجه قرار گرفته است. در تفاسیر اهل سنت در معانی، مکیدن پستان برای نوشیدن شیر (ر.ک؛ اندلسی، ۱۴۲۰: ۲/ ۴۸۷)، مکیدن پستان (ر.ک؛ آلوسی، ۱۴۱۵: ۲/ ۴۶۱) و نوشیدن شیر از پستان حیوان یا زن (ر.ک؛ حقی، بی‌تا: ۱۰/ ۳۷) بکار رفته است. در تفاسیر شیعه، اکثر مفسرین آن را به معنای مکیدن پستان دانسته‌اند (ر.ک؛ طوسی، بی‌تا: ۲/ ۲۵۵- فضل الله، ۱۴۱۹: ۴/ ۳۲۵- طبرسی، ۱۳۷۲: ۲/ ۵۸۵- طباطبایی، ۱۴۱۷: ۲/ ۲۴۰- کرمی، ۱۴۰۲: ۱/ ۳۰۸). اما

۱. (تهانوی، ۱۹۹۶: ۱/ ۸۸۶) Allaitement: (فرانسسه) - Breast-feeding: (انگلیسی).

یکی از مفسرین به معنای نوشیدن شیر از پستان ذکر کرده است (ر.ک؛ سبزواری، ۱۴۰۹: ۵۹/۴). بنابراین رضاع به معنای مکیدن پستان برای نوشیدن شیر می‌باشد.

رضاع در اصطلاح تفسیری و فقهی تعریف مشخص و واحدی ندارد. حتی برخی از مفسرین، پژوهشگران را برای فهم فقهی و اصطلاحی آن به کتب فقهی ارجاع داده‌اند (ر.ک؛ سبزواری، ۱۴۰۹: ۱۱/۸) اما در تفسیر روح المعانی، رضاع را در اصطلاح قرآنی و تفسیری به معنای مکیدن پستان آدمی در وقت مخصوص ذکر کرده و تا از این طریق شیر از پستان زن به شکم کودک از راه دهان یا بینی برسد (ر.ک؛ آلوسی، ۱۴۱۵: ۲/۴۶۱).

فقهای شیعه برای معنای اصطلاحی رضاع تعابیر و تعاریف مختلفی به کار برده‌اند. اما جامع‌ترین تعریف، عبارت خوبی است که می‌گوید، رضاع به شیردادن مستمری گفته می‌شود که با تحقق تعداد و شرایط آن، موجب محرمیت می‌شود (ر.ک؛ خوبی، ۱۴۱۷: ۱۰۷). رضاع در اصطلاح فقهای اهل سنت، به معنای آن است که به هر صورتی شده شیر توسط کودک خورده شود تا محرمیت رضاعی بدست بیاید. بدین جهت در اصطلاح فقهی ایشان رضاع به معنای مکیدن یا نوشیدن شیر (ر.ک؛ الحجاوی، ۱۴۲۳: ۴/۲۹).

## ۲-۲. محرمیت

محرمیت در لغت از ریشه حرم، ضد و نقیض حلال؛ به معنای حرام است (ر.ک؛ ابن منظور، ۱۴۱۴: ۱۲/۱۱۹- طریحی، ۱۳۷۵: ۶/۳۷- حسینی، ۱۴۱۴: ۱۶/۱۳۳). ازهری در تهذیب اللغة می‌نویسد، اینکه گفته می‌شود، نماز بر زن حرام می‌باشد و همچنین گفته می‌شود، زن بر همسرش حرام شده؛ به معنای حرام است (ر.ک؛ ازهری، ۱۴۲۱: ۵/۳۱).

صاحب کتاب "المحکم و المحيط الأعظم" می‌گوید، حرم و حرام نقیض حلال است. و اینکه گفته می‌شود: چیزی بر او حرام شده است و یا خداوند بر او حرام نمود و همچنین: نماز بر زن حرام گردید. همه این موارد به معنای حرام می‌باشند. و یا خوردن سحری بر او حرام است؛ و حرام آن چیزی است که خداوند آنرا حرام کرده است و کلمه محرم: همان حرام است و کلمه محارم: آن چیزهایی هستند که خداوند حرام نموده است (ابن سیده، ۱۴۲۱: ۳/۳۲۶).

تحلیل تطبیقی آرای تفسیری فریقین دربارهٔ حریمیت رضاعی بر اساس آیهٔ ۲۳ سوره نساء؛ فارسی مدان | ۲۱۱

در اصطلاح فقه، شامل گروهی از خویشاوندان نسبی و رضاعی می‌باشد که ازدواج با آن‌ها حرام است. علامه حلی در تذکره الفقهاء می‌گوید، منظور از محارم کسانی هستند، جایز نیست برای مردان ازدواج با هیچ کدام از زنان نسبی و رضاعی، همچون: دختر، خواهر، عمه، خاله، دختر برادر و دختر خواهر...» (حلی، ۱۴۱۴: ۳۵۹/۱).

۳. دیدگاه تفاسیر فریقین

۳-۱. دیدگاه تفاسیر امامیه

یکی از سؤالات پژوهش آن است، دیدگاه تفسیری مفسران شیعه دربارهٔ حریمیت رضاعی در آیه شریفه "أُمَّهَاتُكُمُ اللَّائِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ" (نساء: ۲۳) چیست؟ از میان مباحث تفسیری آیه شریفه، تحقیق حاضر درصدد است دلالت و اطلاق آیه را بر کمیت و مقدار شیر در اثبات حریمیت رضاعی مورد بررسی قرار دهد.

علامه حلی در مختلف الشیعه حکم به حریمیت رضاعی با ده مرتبه شیر دادن داده است، ایشان در ذیل آیه مذکور می‌گویند، این آیه بر قلیل و کثیر صدق می‌کند و عمل به عموم آیه شریفه موجب می‌شود، کمتر از ده مرتبه ترک شود. پس اطلاق بر ده مرتبه باقی می‌ماند (ر.ک؛ حلی، ۱۴۱۳: ۳۱/۷). سؤالی که از کلام علامه برمی‌آید، این است که دلالت و اطلاق و حکم کمتر از ده مرتبه چگونه از آیه شریفه استنباط نموده است؟ لذا ضروری است به تفاسیر فریقین مراجعه شود.

جستارها در تفاسیر شیعی بیانگر آن است، بسیاری از مفسرین فقط به بحث تفسیری پرداخته و از بیان حکم فقهی آن سخنی به میان نیاورده‌اند، حتی برخی از مفسرین حکم فقهی در این خصوص را به کتب فقهی ارجاع داده‌اند (ر.ک؛ طباطبایی، ۱۴۱۷: ۴/۲۶۴- سبزواری، ۱۴۰۹: ۱۰/۸). برخی دیگر از مفسرین به نقل اقوال و بیان قول مختار خود اشاره کرده‌اند.

نویسنده بر آن است ابتدا گزارشی از سیر تاریخی تفاسیر را ارائه نموده؛ سپس اقوال فقها را با دیدگاه مفسران تطبیق داده و در نهایت به تحلیل تفسیری آن پردازد.

### ۳-۱-۱. سه جهت

برخی از مفسران محرمیت رضاعی را از طریق تعداد، زمان و اثر می‌دانند. شیخ طوسی در "تفسیر التبیان" محرمیت را از سه جهت، ۱۵ مرتبه شیر خوردن، یک شبانه روز شیر خوردن و روئیدن گوشت و محکم شدن استخوان می‌داند (ر.ک؛ طوسی، بی‌تا، ۳/ ۱۶۰). ابن ادریس در "المنتخب من تفسیر التبیان" این نظر را بیان کرده است (ر.ک؛ ابن ادریس، ۱۴۰۹: ۱/ ۱۶۸). راوندی در "فقه القرآن" این نظر را نقل نموده و در ادامه گفته، به شرطی که در بین آن از شیر زن دیگری نخورده باشد و در مورد ده مرتبه شیر خوردن، آن را حمل بر شدت کراهت کرده است (ر.ک؛ راوندی، ۱۴۰۵: ۲/ ۸۹-۹۰).

با تتبع در اقوال فقهای امامیه روشن گردید، اکثر فقهای شیعه موضوع محرمیت رضاعی را از سه جهت اثر، عدد و زمان بحث کرده‌اند (ر.ک؛ فخرالمحققین، ۱۳۸۷: ۳/ ۴۷-نراقی، ۱۴۱۵: ۱۶/ ۲۳۷-نجفی، ۱۴۰۴: ۲۹/ ۲۷۱-اصفهانی، ۱۴۲۲: ۷۱۸ و...). البته این حصر استقرائی شرعی است (ر.ک؛ سبزواری، ۱۴۱۳: ۲۵/ ۲۰) که با هریک از اینها حرمت بوسیله رضاع ثابت می‌شود (ر.ک؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۲۹/ ۲۷۱).

### ۳-۱-۲. زمان

برخی از مفسرین محرمیت را از طریق زمان می‌دانند. طبرسی در "مجمع البیان" بحث را از سه جهت مدت، اندازه و کیفیت رضاع آورده؛ سپس می‌گوید، در مذهب اصحاب ما؛ رضاع در صورتی مؤثر است که در ظرف مدت دو سال شیر خوردن طفل انجام شود. اما در مورد تعداد دفعات شیرخوردن سکوت کرده است (ر.ک؛ طبرسی، ۱۳۷۲: ۳/ ۴۷). مقدس اردبیلی در "زبدۃ البیان" شرط محرمیت را دو سال شیر خوردن می‌داند (ر.ک؛ مقدس اردبیلی، بی‌تا: ۵۲۵).

فقهای امامیه با استناد به قرآن و روایات، زمان را یکی از شروط محرمیت ذکر کرده‌اند. برخی از فقهای امامیه زمان محرمیت را یک شبانه روز گفته‌اند (ر.ک؛ نراقی، ۱۴۱۵: ۱۶/ ۲۴۲-نجفی، ۱۴۰۴: ۲۹/ ۲۸۶-طبرسی، ۱۴۱۰: ۲/ ۲۸۲-فاضل آبی، ۱۴۱۷: ۲/ ۱۲۱-محقق حلی، ۱۴۱۸: ۱/ ۱۷۵). البته به شرطی اینکه در این مدت، غذای دیگری را

تحلیل تطبیقی آرای تفسیری فریقین دربارهٔ حریمت رضاعی بر اساس آیهٔ ۲۳ سوره نساء؛ فارسی مدان | ۲۱۳

نخورد و فقط از این زن شیر بخورد (ر.ک؛ خمینی، بی تا: ۲/ ۲۶۶) و یا در شبانه روز مانع دیگری مانند مریضی در شیر خوردن وجود نداشته (ر.ک؛ صیمری، ۱۴۲۰: ۳/ ۴۰) و شیر خوردن به صورت توالی و پشت سرهم باشد (ر.ک؛ فاضل هندی، ۱۴۱۶: ۷/ ۱۳۹). در مورد زمان یک نکته مهم در کلمات فقها آمده است، اگر عدد را در ایجاد حریمت ضبط نکردند، شیر دادن یک شبانه روز اعتبار دارد (ر.ک؛ محقق کرکی، ۱۴۱۴: ۱۲/ ۲۱۴- ابن ادریس، ۱۴۱۰: ۲/ ۵۵۲- طوسی، ۱۳۸۷: ۵/ ۲۹۲- شهید ثانی، ۱۴۱۳: ۷/ ۲۲۳- محقق حلی، ۱۴۱۲: ۲/ ۳۰۳).

۳-۱-۳. تعداد

برخی دیگر از مفسران تعداد ۱۰ مرتبه شیر خوردن را گفته‌اند. صاحب "تفسیر نهج البیان" قائل است؛ با ده مرتبه شیردادن به طوری که در فواصل آن از شیر زن دیگری نخورد، حریمت حاصل می‌شود و قول ۱۵ مرتبه را ضعیف می‌داند. البته ایشان می‌گویند، اگر شیر خوردن کمتر از ده یا پانزده مرتبه باشد، حریمت به وجود نمی‌آید (ر.ک؛ شبیانی، ۱۴۱۳: ۲/ ۱۳۳). تفسیر "مسالك الأفهام الی آیات الأحکام" به بیان اختلاف در تعداد دفعات شیر خورد که موجب حریمت می‌شود، پرداخته و ادله هر کدام از ۱۰ یا ۱۵ مرتبه را ذکر کرده، سپس می‌گوید، قول به ایجاد حریمت با ۱۰ مرتبه شیر خوردن، قوی به نظر می‌رسد (ر.ک؛ کاظمی، ۱۳۶۵: ۳/ ۲۲۲ الی ۲۲۳). برخی از فقها همچون شیخ مفید (ر.ک؛ مفید، ۱۴۱۳: ۵۰۲) و صاحب المراسم العلویة (ر.ک؛ سلار، ۱۴۰۴: ۱۴۹) حکم حریمت را در عدد می‌دانند.

۳-۱-۴. تعداد و زمان

تفسیر کنزالعرفان برخلاف علامه در کتاب مختلف (ر.ک؛ حلی، ۱۴۱۳: ۷/ ۳۱) اطلاق آیه ۲۳ سوره نساء را به حسب مقدار شیرخوردن دانسته که شامل، ۱۵ مرتبه شیرخوردن، روئیدن گوشت و محکم شدن استخوان بوسیله آن شیر و یک شبانه روز شیرخوردن می‌باشد (ر.ک؛ فاضل مقداد، ۱۴۱۹: ۲/ ۱۸۳). مقدس اردبیلی در "زبدة البیان" بعد از بیان

اقوال و روایات به جمع‌بندی اقوال و مطالب پرداخته و می‌گوید، محرمیت بوسیله ۱۵ مرتبه شیر خوردن و یا یک شبانه روز شیر خوردن به دست می‌آید، البته دو قول دیگر (ده مرتبه و اثر) نیز جایز است (مقدس اردبیلی، بی‌تا: ۵۲۵). شیخ صدوق در المقنع، اثر و عدد (صدوق، ۱۴۱۵: ۳۳۰) را موجب محرمیت ذکر کرده است.

### ۳-۱-۵. تحلیل تفاسیر شیعه

علامه حلی در مختلف الشیعه با استناد به آیه شریفه حکم به محرمیت رضاعی با ده مرتبه شیر دادن داده است (ر.ک؛ حلی، ۱۴۱۳: ۷/۳۱) اما مفسران شیعه از اطلاق آیه ۲۳ سوره نساء به صراحت حکم به محرمیت با ده مرتبه شیر خوردن نداده‌اند. زیرا مفسران در تفاسیر یا به موضوع عدد اشاره نکرده‌اند، یا اقوال را بیان کرده و هر کدام از اعداد قائلین دارند، گرچه با اندکی تفاوت، مفسرین قول ۱۵ مرتبه را پذیرفته‌اند. البته نسبت به عدم ایجاد محرمیت با ۱۰ مرتبه نیز مخالفت قطعی نکرده‌اند، لذا در این مسأله با تمسک به قدر متیقن عدد ۱۵ مرتبه تقویت می‌شود (ر.ک؛ صدر، ۱۴۲۰: ۶/۲۵۵). چون این عدد به ایجاد اثر در نوزاد یعنی روئیدن گوشت و محکم شدن استخوان نزدیکتر از عدد ۱۰ مرتبه می‌باشد. بنابراین از اطلاق آیات نمی‌توان حکم به کمیت شیر در ایجاد محرمیت رضاعی داد و برای فهم حکم باید به اقوال و ادله فقها مراجعه نمود. فقهای امامیه نیز به تبع مفسران بر اساس تقدم جهات در محرمیت رضاعی به ترتیب شروط ذیل را پذیرفته‌اند:

الف) اثر: فقهای امامیه "اثر" را نقش مهمی در ایجاد محرمیت می‌دانند (ر.ک؛ نجفی، ۱۴۰۴: ۲۹/۲۷۱ - اصفهانی، ۱۴۲۲: ۷۱۸ - خمینی، بی‌تا: ۲/۲۶۶ - بحرانی، ۱۴۲۹: ۲/۱۸۷)، مستند آن روایت (ر.ک: حمیری، ۱۴۱۳: ۱۶۵ - طوسی، ۱۳۹۰: ۳/۱۹۵ و ۱۴۰۷: ۷/۳۱۳) و اجماع (ر.ک: فخر المحققین، ۱۳۸۷: ۳/۴۷ - شهید ثانی، ۱۴۱۳: ۷/۲۱۳ - نجفی، ۱۴۰۴: ۲۹/۲۷۱ - سبزواری، ۱۴۱۳: ۲۵/۲۰) است. در اینجا ملاک و معیار عرف است (ر.ک؛ علامه حلی، ۱۴۱۳: ۳/۲۲) به طوری که در عرف بگویند، گوشت و استخوان این کودک از شیر این زن است. مؤید آن روایت عبدالله بن سنان از امام کاظم (ع) است (ر.ک؛

تحلیل تطبیقی آرای تفسیری فریقین دربارهٔ حرمت رضاعی بر اساس آیهٔ ۲۳ سوره نساء؛ فارسی مدان | ۲۱۵  
طوسی، ۱۴۰۷: ۷/۳۱۲- حرّ عاملی، ۱۴۰۹: ۲۰/۳۸۱).

ب) عدد: در مورد "عدد" اقوال متعدد است؛ اما آنچه به "اثر" اقرب است؛ تعداد ۱۵ مرتبه است (ر.ک؛ سبزواری، ۱۴۱۳: ۲۵/۲۱). چنانچه گذشت مفسران نیز عدد ۱۵ مرتبه را پذیرفته‌اند براین اساس فقهای متقدم و متاخر و معاصر نیز این حکم را پذیرفته‌اند. این قول در النهایه (ر.ک؛ طوسی، ۱۴۰۰: ۴۶۱)، المبسوط (ر.ک؛ طوسی، ۱۳۸۷: ۴/۲۰۴)، المؤلف (ر.ک؛ طبرسی، ۱۴۱۰: ۲/۲۸۲)، السرائر (ر.ک؛ ابن ادریس، ۱۴۱۰: ۲/۵۵۱)، کشف الرموز (ر.ک؛ فاضل، ۱۴۱۷: ۲/۱۲۲)، شرائع الإسلام (ر.ک؛ حلّی، ۱۴۰۸: ۲/۲۲۶)، قواعد الأحکام (ر.ک؛ حلّی، ۱۴۱۳: ۳/۲۲)، المذهب البارع (ر.ک؛ حلّی، ۱۴۰۷: ۳/۲۳۵) نقل شده و فتوای فقهای معاصر نیز می‌باشد (ر.ک؛ حکیم، ۱۴۱۰: ۲/۲۸۳- خمینی، بی تا: ۲/۲۶۶- خویی، ۱۴۱۰: ۲/۲۶۷- تبریزی، ۱۴۲۶: ۲/۳۴۰ و...). دلیل این مساله روایت (طوسی، ۱۳۹۰: ۳/۱۹۳ و ۱۴۰۷: ۷/۳۱۵) و اجماع (حلّی، ۱۴۱۰: ۲/۵۵۱- نجفی، ۱۴۰۴: ۲۹/۲۸۵) است.

اما قول ده مرتبه خالی از اشکال نیست. زیرا روایات به صراحت حرمت با ده مرتبه را نفی می‌کند (ر.ک؛ طوسی، ۱۳۹۰: ۳/۱۹۵ و ۱۴۰۷: ۷/۳۱۳). حتی روایتی می‌گوید، با ده مرتبه حرمت حاصل می‌شود (ر.ک؛ کلینی، ۱۴۲۹: ۱۰/۸۷۴) همچنین ده مرتبه مورد اتفاق علمای اهل سنت است که دلیل بر عدم پذیرش این قول است (ر.ک؛ شبیری، ۱۴۱۹: ۱۰/۴۷۰۷).

گفتنی است، در صورت شک، اصل چه اقتضا می‌کند؟ اگر عمومات را در مقام بیان ندانیم، اصل؛ حلیت و قدر متیقن پانزده مرتبه است، اما اگر عمومات در مقام بیان باشد، ده مرتبه کافی است؛ ولی بعید است که عمومات در مقام بیان باشد، پس اصالة الحلیة که پانزده رضعه را لازم می‌داند و در صورت ترجیح بین این دو قول، ترجیح با پانزده رضعه است و اگر قائل به تخیر باشیم، بازهم پانزده رضعه را اختیار می‌کنیم (ر.ک؛ مکارم، ۱۴۲۴: ۳/۴۰).

ج) زمان: مفسران (ر.ک؛ طوسی، بی‌تا، ۱۶۰/۳- ابن ادیس، ۱۴۰۹: ۱/۱۶۸- فاضل مقداد، ۱۴۱۹: ۲/۱۸۳- مقدس اردبیلی، بی‌تا: ۵۲۵) و فقها (ر.ک؛ نراقی، ۱۴۱۵: ۱۶/۲۴۲- نجفی، ۱۴۰۴: ۲۹/۲۸۶- بحرانی، ۱۴۰۵: ۲۳/۳۳۴- طبرسی، ۱۴۱۰: ۲/۲۸۲- فاضل آبی، ۱۴۱۷: ۲/۱۲۱- محقق حلّی، ۱۴۱۸: ۱/۱۷۵) در اینکه یک‌شبهانه روز موجب محرمیت رضاعی است اتفاق نظر دارند.

یک قولی محرمیت را ۱۵ شبانه روز می‌داند (ر.ک؛ صدوق، ۱۴۱۵: ۳۳۰ و ۱۴۱۸: ۲۶۷). محققین و مصححین کتاب المقنع قائلند عبارت "شبهانه روز" زیادی و اضافه است (ر.ک؛ صدوق، ۱۴۱۵: ۳۳۰) زیرا استاد شیخ صدوق یعنی ابن ولید طبق آن فتوا داده است (ر.ک؛ حلّی، ۱۴۰۷: ۳/۲۴۱) و اینکه روایتی وارد نشده که عبارت ۱۵ شبانه روز در آن باشد و هیچ فقیهی غیر از شیخ صدوق آن را نقل نکرده است (ر.ک؛ بحرانی، ۱۴۰۵: ۲۳/۳۳۵).

### ۲-۳. دیدگاه تفاسیر اهل سنت

مطالعه و تحقیق در اطلاق آیه ۲۳ سوره نساء بیانگر آن است، مفسرین اهل سنت ذیل آیه شریفه به دو موضوع "اثر" و "تعداد" اشاره نموده‌اند.

#### ۳-۲-۱. اثر

یکی از جهات ایجاد محرمیت، اثر است. این موضوع در تفاسیر اهل سنت تبیین شده است. منظور ایشان از اثر این است، ارضاع به گونه‌ای باشد که باعث رشد گوشت و محکم شدن استخوان گردد. البته تتبع در تفاسیر اهل سنت حاکی از آن است؛ موضوع اثر در روایات ایشان با تعابیر مختلفی همچون، «لا رضاع إلا ما أنشز العظم و أنبت اللحم» (بغوی، ۱۴۲۰: ۱/۵۹۱)؛ «أنبت اللحم و انشز العظم» (جصاص، ۱۴۰۵: ۲/۱۱۴)؛ الرضاعه ما أنبت اللحم و انشز العظم (ر.ک؛ جصاص، ۱۴۰۵: ۲/۱۱۵- سمرقندی، بی‌تا: ۱/۱۷۳)؛ «لا یحرم من الرضاع الا ما أنبت اللحم و انشز العظم» (آلوسی، ۱۴۱۵: ۲/۴۶۳ - مظهری، ۱۴۱۲: ۲/قسم ۵۸-) و «إنما یحرم من الرضاع ما أنبت اللحم و أنشز العظم» (ثعلبی، ۱۴۱۲: ۲/



تحلیل تطبیقی آرای تفسیری فریقین دربارهٔ حریم رضاعی بر اساس آیهٔ ۲۳ سوره نساء؛ فارسی مدان | ۲۱۷

(۱۸۱) نقل شده است. در این عبارات، واژه "أنشز" از ریشه نشز بوده و به معنای بزرگ شدن و زیاد شدن حجم است (ر.ک؛ ابن اثیر، ۱۳۶۷: ۵/۵۵- ابن منظور، ۱۴۱۴: ۵/۴۱۸- حسینی، ۱۴۱۴: ۸/۱۵۹). یعنی نوزاد به اندازه‌ای شیر بخورد که استخوان‌هایش بزرگ شود و حجم پیدا کند.

فقه‌های اهل سنت نیز در منابع فقهی خود با نقل روایاتی به این موضوع پرداخته‌اند (ر.ک؛ ابن حزم، بی تا: ۱۰/۱۱۱ الی ۱۲) این موضوع در منابع حدیثی نیز آمده است: رضاع آن است که گوشت را برویاند و استخوان را محکم نماید (ر.ک؛ ابوداود، ۱۴۲۰: ۲/۸۷۹). در فتح الباری نیز این روایت ذکر شده است (ابن حجر، ۱۴۲۴: ۱۰/۶۰۱۵).

### ۳-۲-۲. عدد

در تحقیق روشن گردید، مفسرین اهل سنت به عدد و مقدار خاص معینی اشاره نکرده‌اند. مُحقق در جستار خود برخی تفاسیر را از منظر سیر تاریخی آن همراه با نظرات و اقوال ایشان تقدیم می‌دارد:

الف. برخی از مفسرین اهل سنت قائلند با مطلق شیر دادن، حریم حاصل می‌شود: صاحب تفسیر لباب التاویل می‌گوید، بسیاری از فقها این فتوا را قبول دارند و به آن عمل کرده‌اند زیرا در ظاهر آیه تعداد شیر خوردن ذکر نشده، بلکه مطلق آمده و به این مطلق عمل نموده‌اند (ر.ک؛ بغدادی، ۱۴۱۵: ۱/۳۵۹). در التفسیر المظهری، ذیل آیه شریفه «لَمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ» (بقره: ۲۳۳) آمده، آیه دال بر مطلق ارضاع است و بحث روی دو سال شیر دادن نیست. لذا اطلاق را قبول دارد (ر.ک؛ مظهری، ۱۴۱۲: ۱/۳۲-۳۲۷). در تفسیر آیات الاحکام آمده، اقتضای آیه شریفه، اثبات حریمت بوسیله مطلق شیر خوردن است که مالک و ابوحنیفه نیز بدان فتوا داده است (ر.ک؛ سائس، بی تا: ۲۵۴). التفسیر الوسیط للقرآن الکریم همین مضمون نقل شده (ر.ک؛ طنطاوی، بی تا: ۳/۱۰۴). یکی از فقهای اهل سنت قائل است، حرمت با فعل ارضاع ثابت می‌شود. پس اشتراط عدد در اینجا زائد بر نص است و با خبر واحد ثابت نمی‌شود (ر.ک؛ السرخسی، ۱۴۲۲: ۵/۱۳۰).

ب. برخی دیگر قائلند با پنج مرتبه حریمت رضاعی ثابت می‌شود، البته این دسته

مفسران قول مذکور را به نقل از فقهای اهل سنت ذکر نموده‌اند. احکام القرآن (ر.ک؛ جصاص، ۱۴۰۵: ۳/۶۶) و تفسیر زاد المسیر (ر.ک؛ ابن جوزی، ۱۴۲۲: ۱/۳۸۸) قائل آن را شافعی دانسته؛ اما تفاسیر لباب التأویل (ر.ک؛ بغدادی، ۱۴۱۵: ۱/۳۵۹) و معالم التنزیل فی تفسیر القرآن (ر.ک؛ بغوی، ۱۴۲۰: ۱/۵۹۱) قائلین این نظریه را عایشه، عبدالله بن زبیر و شافعی می‌دانند. تفسیر مراح لبید این قول را از آن شافعی و ابن حنبل دانسته (ر.ک؛ نووی، ۱۴۱۷: ۱/۱۹۰). در این میان تفسیر القرآن العظیم، به بیان اختلاف فقهای اهل سنت در تعداد دفعاتی که موجب محرمیت می‌شود، پرداخته که یکی از آن اقوال؛ پنج مرتبه شیر دادن است (ر.ک؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹: ۲/۲۱۷).

در تفاسیر دیگر همچون الکشف و البیان عن تفسیر القرآن (ر.ک؛ ثعلبی، ۱۴۲۲: ۳/۲۸۲)، مفاتیح الغیب (ر.ک؛ فخرالدین رازی، ۱۴۲۰: ۱۰/۲۶)، الجامع لأحكام القرآن (ر.ک؛ قرطبی، ۱۳۶۴: ۵/۱۰۹)، تفسیر غرائب القرآن و رغائب الفرقان (ر.ک؛ نیشابوری، ۱۴۱۶: ۲/۳۸۶)، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم (ر.ک؛ آلوسی، ۱۴۱۵: ۲/۴۶۳)، التفسیر المظهری (ر.ک؛ مظهری، ۱۴۱۲: ۲/قسم ۲/۵۶)، تیسیر الکریم الرحمن (ر.ک؛ آل سعدی، ۱۴۰۸: ۱۸۲) و التفسیر الوسیط للقرآن الکریم (ر.ک؛ طنطاوی، بی‌تا: ۳/۱۰۴) این قول بیان شده است. به طور مثال در تفسیر محاسن التأویل، آمده در ارضاع دو امر معتبر است، که اول آن مقدار است، چون آیه اطلاق دارد و به پنج مرتبه مقید شده است (ر.ک؛ قاسمی، ۱۴۱۸: ۳/۶۳).

مفسرین اهل سنت (ر.ک؛ ابن عربی، بی‌تا: ۱/۳۷۳- بغوی، ۱۴۲۰: ۱/۵۹۲- قرطبی، ۱۳۶۴: ۵/۱۰۹- ابن کثیر، ۱۴۱۹: ۲/۲۱۷- بغدادی، ۱۴۱۵: ۱/۳۵۹- سیوطی، ۱۴۰۴: ۲/۱۳۵- آلوسی، ۱۴۱۵: ۱/۳۵۰- مظهری، ۱۴۱۲: ۲/۵۸- سائیس، بی‌تا: ۳۶- دروزه، ۱۳۸۳: ۸/۷۰- ابن عاشور، بی‌تا: ۴/۸۰- قاسمی، ۱۴۱۸: ۳/۶۴) برای این مقدار (پنج مرتبه) به روایت عایشه (ر.ک؛ ابن انس، ۱۴۲۵: ۴/۸۷۸- ابن حجاج، ۱۴۱۲: ۲/۱۰۷۵- نسائی، ۱۴۱۱: ۳/۲۹) استناد نموده‌اند که در قرآن آمده، «عَشْرُ رَضَعَاتٍ مَعْلُومَاتٍ يُحْرَمَنَّ» «ده بار شیرخوارگی معلوم موجب تحریم است»، سپس به پنج بار شیرخوارگی معلوم تقلیل یافت

تحلیل تطبیقی آرای تفسیری فریقین دربارهٔ حریمت رضاعی بر اساس آیهٔ ۲۳ سوره نساء؛ فارسی مدان | ۲۱۹  
و ده بار نسخ شد و تا زمانی که پیامبر(ص) وفات یافت "خمس رضعات معلومات" از جمله آیات قرآن خوانده می‌شود. یکی از مفسران اهل سنت نیز به این روایت جواب داده و می‌گوید، روایت گرچه صحیح السند است اما فقها آن را ترک کرده و به آن عمل نکرده‌اند (ر.ک؛ مظهری، ۱۴۱۲: ۵۸/۲).

ج. برخی دیگر از مفسران (ر.ک؛ قرطبی، ۱۳۶۴: ۵/۱۱۱ - سیوطی، ۱۴۰۴: ۲/۱۳۵)، قول اثبات حریمت رضاعی با هفت مرتبه را بیان نموده‌اند.

د. بعضی دیگر قول حریمت با ده مرتبه را بیان کرده‌اند (ر.ک؛ ابن عربی، بی تا: ۱/۳۷۴ - قرطبی، ۱۳۶۴: ۵/۱۰۹ - ابن کثیر، ۱۴۱۹: ۲/۲۱۷ - سیوطی، ۱۴۰۴: ۲/۱۳۵ - ابن عاشور، بی تا: ۴/۸۰).

### ۳-۲-۳. تحلیل تفاسیر اهل سنت

در تفاسیر اهل سنت اطلاق و دلالت آیه بر اعداد و دفعات شیر دادن در اثبات حریمت رضاعی ناتمام است و دلیلی بر اطلاق و دلالت آیه بر اعداد مذکور بیان نکرده‌اند. با مراجعه به فقهای اهل سنت برای اطلاق‌گیری و دلالت آیه بر ایجاد حریمت رضاعی روشن گردید، فقهای اهل سنت نیز اقوال مختلفی دارند (ر.ک؛ السعدی، ۱۴۰۴: ۱/۳۱۶ - ابن قدامه، ۱۴۲۳: ۷۴۹ - طهماز، ۱۴۲۰: ۲/۷۳) که در اینجا ۵ قول وجود دارد.

### ۳-۲-۳-۱. مطلق شیر خوردن

برخی از جمله ابوحنیفه و مالک قائلند با مطلق شیر خوردن حریمت رضاعی ثابت می‌شود (ر.ک؛ السابق، ۱۴۲۶: ۲/۵۲ - بغدادی، ۱۴۱۵: ۱/۳۵۹). حتی صاحب تفسیر زاد المسیر فی علم التفسیر، قائلین این قول را برشمرده است (ر.ک؛ ابن جوزی، ۱۴۲۲: ۱/۳۸۸). اما برخی با این قول مخالف هستند، زیرا احادیث و قول پنج مرتبه را تقویت کرده است (ر.ک؛ القرضاوی، ۱۴۲۴: ۳/۳۱۹). همچنین حریمت رضاعی با قول واحد ثابت نمی‌شود (ابن حنبل، ۱۴۱۶: ۲۶/۷۰) و حتی شهادت مرضعه به تنهایی قبول می‌شود (ر.ک؛ ابوداود، ۱۴۲۰: ۳/۱۵۵۹).

### ۳-۲-۳-۲. سه مرتبه

برخی قائلند محرمیت با سه بار شیرخوارگی یا بیشتر ثابت می‌شود (ر.ک؛ السابق، ۱۴۲۶: ۲/ ۵۳ - السعدی، ۱۴۰۴: ۱/ ۳۱۶- ابن حزم، بی‌تا: ۱۰/ ۱۰- ابن حجر، ۱۴۲۴: ۱۰/ ۶۰۱۴). فقهای اهل سنت به بررسی و نقد این قول پرداخته و آن را ضعیف شمرده (ر.ک؛ ابن قدامه، ۱۴۲۳: ۷۴۹) که با روایات اثبات محرمیت با پنج مرتبه مخالف است (ر.ک؛ القرضاوی، ۱۴۲۴: ۳/ ۳۱۹). قرطبی این قول را غریب و بعید می‌داند و این تعداد شیر دادن را موجب محرمیت نمی‌داند (ر.ک؛ ابن حجر، ۱۴۲۴: ۱۰/ ۶۰۱۴).

### ۳-۲-۳-۳. چهار مرتبه

این قول در کتاب فتح الباری نقل شده است (ر.ک؛ ابن حجر، ۱۴۲۴: ۱۰/ ۶۰۱۴) و کسی از فقها به آن فتوا نداده است.

### ۳-۲-۳-۴. پنج مرتبه

این قول می‌گوید، پنج مرتبه موجب محرمیت می‌شود و کمتر از آن به صورت متفرقه موجب محرمیت نمی‌گردد (ر.ک؛ ابن حزم، بی‌تا: ۱۰/ ۹- الشافعی، ۱۴۲۶: ۱/ ۱۶۹۰- السابق، ۱۴۲۶: ۲/ ۵۳- الزجیلی، ۱۴۳۱: ۸/ ۱۴۵). صاحب کتاب الکافی این قول را ظاهر مذهب اهل تسنن می‌داند (ر.ک؛ ابن قدامه، ۱۴۲۳: ۷۴۹) و قرضاوی این قول را تقویت کرده (ر.ک؛ القرضاوی، ۱۴۲۴: ۳/ ۳۱۹).

مستند این فتوا روایتی است که مفسرین و فقها و محدثین از عایشه نقل نموده‌اند (ر.ک؛ ابن انس، ۱۴۲۵: ۴/ ۸۷۸- ابن حجاج، ۱۴۱۲: ۲/ ۱۰۷۵- نسائی، ۱۴۱۱: ۳/ ۲۹۸). فقهای اهل سنت به این دلیل جواب داده‌اند و مقید کردن آیه را به پنج مرتبه قبول ندارند (ر.ک؛ السابق، ۱۴۲۶: ۲/ ۵۲-۵۳). همچنین جایز نیست اطلاق آیه شریفه را با خبر واحد (روایت عایشه) مقید کرد (ر.ک؛ التمرتاشی، ۱۴۲۸: ۴/ ۳۹۱). حتی بخاری از این فتوا عدول کرده است و آن را روایت نکرده (ر.ک؛ دروزه، ۱۳۸۳: ۸/ ۷۰- السابق، ۱۴۲۶: ۲/ ۵۲-۵۳).

### ۳-۲-۳-۵. هفت مرتبه

قائل این قول بنابر یک روایتی، عایشه می‌باشد (ر.ک؛ نسائی، ۱۴۱۱: ۳/۲۹۹). این قول از آن جهت ضعیف است که فقط در روایتی از عایشه نقل شده و از فقهای اهل سنت کسی به آن فتوا نداده است. حتی سیوطی در یک روایت ضعیفی بیان می‌دارد؛ ابتدا حریمت با هفت مرتبه شیر خوردن حاصل می‌شد، سپس به پنج و یک مرتبه کاهش پیدا کرد، به طوری که با یک بار شیر خوردن حریمت به وجود می‌آید (ر.ک؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ۲/۱۳۵).

### ۳-۲-۳-۵. ده مرتبه

قائل این حکم روایتی است که عایشه بیان کرده است (ر.ک؛ ابن حزم، بی تا: ۱۰/۱۳-قرضاوی، ۱۴۲۴: ۳/۳۱۸) البته برخی قائلند ابتدا تعداد دفعات حریمت با ده مرتبه حاصل می‌شد، اما به پنج مرتبه کاهش پیدا نمود و این حکم (ده مرتبه) الان وجود ندارد و نسخ شده است. این موضوع در منابع فقهی اهل سنت بیان شده است. (ر.ک؛ ابن انس، ۱۴۲۵: ۴/۸۷۸-ابن حجاج، ۱۴۱۲: ۲/۱۰۷۵-ترمذی، ۱۴۱۹: ۳/۲۹۷-نسائی، ۱۴۱۱: ۳/۲۹۸).

بنابراین در میان اقوال فقهای اهل سنت نیز عدد خاصی از آیه شریفه ۲۳ سوره نساء استنباط نکرده‌اند بلکه هر فقهی با استناد به روایاتی ۵ عدد مختلف را بیان داشتند. در میان این اقوال، اعداد پنج و ده مرتبه بیشتر نقل شده است که هر کدام با اشکالاتی مواجه شده است که نمی‌توان عدد معینی را مشخص و بیان نمود.

### بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به آیه ۲۳ سوره نساء «وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ»، یکی از اسباب حریمت، رضاع (شیر دادن) است. مفسرین و فقهای فریقین از آیه شریفه برای تعداد دفعات شیر دادن در اثبات حریمت اطلاق‌گیری کرده و اعداد مختلفی بیان کرده که با بررسی اقوال و ادله روشن گردید؛ ادله آنها ناتمام و ناقص است و آیه بر عدد معین شرعی دلالت ندارد.

مفسرین شیعه و به تبع آنان فقهای امامیه در مورد کمیت و تعداد شیر در محرمیت اقوال مختلفی را مطرح نموده‌اند و این بحث را از سه جهت اثر، عدد و مدت آورده‌اند. که در میان تعداد دفعات شیرخوردن می‌توان به یک، ۱۰، پانزده مرتبه و پانزده شبانه روز اشاره نمود.

"اثر" مورد اتفاق و قبول تفاسیر فریقین است، یعنی شیر خوردن در عرف به مقداری باشد که باعث رشد کردن گوشت و محکم شدن استخوان شود. اما در میان تعداد دفعات شیرخوردن بیشتر فقهای متقدم و متأخر و معاصر؛ عدد ۱۵ مرتبه را پذیرفته‌اند زیرا به "اثر" نزدیک است.

مفسرین و فقهای اهل سنت موضوع را از دو جهت اثر و تعداد بحث کرده‌اند. در تعداد دفعات شیر خوردن که موجب محرمیت رضاعی می‌شود، اقوال مختلفی مانند: مطلق شیر خوردن، ۳، ۴ و ۵ مرتبه مطرح است. از جهت اثر با فقه امامیه هم‌نظر هستند و این جهت در ایجاد محرمیت رضاعی مؤثر است و فریقین آن را پذیرفته‌اند. اما از جهت تعداد دفعات شیر خوردن، قول محکم و شاخصی وجود ندارد؛ بلکه روایات مختلفی وجود دارد، شاید این اقوال برای اهل سنت بر اساس فقه چهارگانه صحیح باشد اما در فقه امامیه قابل قبول نیست زیرا هیچ کدام موجب محکم شدن استخوان و روئیدن گوشت در نوزاد نمی‌شود، گرچه در این میان قول ۱۰ مرتبه به نظرات برخی از فقهای امامیه نزدیک است که آن هم دارای اشکالاتی است.

#### ORCID

Ali Farsimadan



<http://orcid.org/0000-0003-3226-02>

## منابع

### قرآن کریم.

ابن اثیر جزری، مبارک بن محمد. (۱۳۶۷). *النهاية في غريب الحديث و الأثر*. چاپ چهارم. قم: موسسه مطبوعاتی اسماعیلیان.

ابن العربی، محمد بن عبدالله بن ابوبکر. (بی تا). *احکام القرآن*. (نرم افزار جامع تفاسیر).

ابن انس، مالک. (۱۴۲۵). *موطأ الإمام مالک*. چاپ اول. الوطی: مؤسسه زاید بن سلطان آل نهیان للأعمال الخيرية و الإنسانية.

ابن جوزی، ابوالفرج عبدالرحمن بن علی. (۱۴۲۲). *زاد المسیر فی علم التفسیر*. چاپ اول. بیروت: دارالکتب العربی.

ابن حجاج، مسلم بن حجاج. (۱۴۱۲). *صحیح مسلم*. چاپ اول. قاهره: دارالحديث.

ابن حجر عسقلانی، احمد بن علی. (۱۴۲۴). *فتح الباری شرح صحیح البخاری*. بیروت: المكتبة العصرية.

ابن حزم، ابومحمد علی بن احمد بن سعید. (بی تا). *المحلی*. تحقیق لجنه احیاء التراث العربی. بیروت: دارالجيل.

ابن حنبل، احمد بن محمد. (۱۴۱۶). *مسند الإمام أحمد بن حنبل*. چاپ اول. بیروت: مؤسسه الرساله. ابن سیده، علی بن اسماعیل. (۱۴۲۱). *المحکم و المحيط الأعظم*. چاپ اول. بیروت: دار الکتب العلمیه.

ابن عاشور، محمد بن طاهر. (بی تا). *التحریر و التنویر*. بی جا: (نرم افزار جامع تفاسیر).

ابن فارس، أحمد بن فارس. (۱۴۰۴). *معجم مقاییس اللغة*. چاپ اول. قم: مکتب الاعلام الاسلامی. ابن قدامه المقدسی، موفق الدین عبدالله. (۱۴۲۳). *الکافی فی فقه الامام احمد بن حنبل*. المکتب الاسلامی: دار ابن حزم.

ابن کثیر، دمشقی اسماعیل بن عمرو. (۱۴۱۹). *تفسیر القرآن العظیم*. دار الکتب العلمیه. چاپ اول. بیروت: منشورات محمد علی بیضون.

ابن ماجه، محمد بن یزید. (۱۴۱۸). *سنن الحافظ أبی عبدالله محمد بن یزید القزوينی ابن ماجه*. چاپ اول. بیروت: دارالجيل.

ابن منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴). *لسان العرب*. چاپ سوم. بیروت: دار الفكر للطباعة و النشر و

التوزيع - دارصادر.

ابن ابی حاتم، عبدالرحمن بن محمد. (١٤١٩). *تفسير القرآن العظيم*. چاپ سوم. رياض: مكتبة نزار مصطفى الباز.

ابوداود، سليمان بن اشعث. (١٤٢٠). *سنن أبي داود*. چاپ اول. قاهره: دار الحديث.

ابوجيب، سعدی. (١٤٠٨). *القاموس الفقهي لغه و اصطلاحا*. چاپ دوم. دمشق: دار الفكر.

اصفهانى، سيد ابوالحسن. (١٤٢٢). *وسيله النجاه*. چاپ اول. قم: مؤسسه تنظيم و نشر آثار امام خمينى.

ازهرى، محمد بن احمد. (١٤٢١). *تهذيب اللغة*. دار احياء التراث العرب. بيروت. چاپ اول.

آل سعدى، عبدالرحمن بن ناصر. (١٤٠٨). *تيسير الكريم الرحمن*. چاپ دوم. بيروت: مكتبة النهضة العربية.

آلوسى، سيد محمود. (١٤١٥). *روح المعاني في تفسير القرآن العظيم*. چاپ اول. بيروت: دارالكتب العلميه.

اندلسى، ابو حيان محمد بن يوسف. (١٤٢٠). *البحر المحيط في التفسير*. چاپ اول. بيروت: دار الفكر.

بحرانى، آل عصفور. يوسف بن احمد بن ابراهيم. (١٤٠٥). *الحدائق الناضرة في أحكام العترة الطاهرة*. چاپ اول. قم: دفتر انتشارات اسلامى.

بحرانى، محمد سند. (١٤٢٩). *سند العروة الوثقى - كتاب النكاح*. چاپ اول. قم: مكتبة فذك.

بخارى، محمد بن اسماعيل. (١٤١٠). *صحيح البخارى*. جمهوريه مصر العربية. وزارة الاوقاف. المجلس الاعلى للشئون الاسلاميه. چاپ دوم. قاهره: لجنة إحياء كتب السنه.

بغدادى، علاء الدين على بن محمد. (١٤١٥). *لباب التاويل في معاني التنزيل*. چاپ اول. بيروت: دار الكتب العلميه.

بغوى، حسين بن مسعود. (١٤٢٠). *معالم التنزيل في تفسير القرآن*. چاپ اول. بيروت: داراحياء التراث العربى.

تبريزى، جواد بن على. (١٤٢٦). *منهاج الصالحين*. چاپ اول. قم: مجمع الإمام المهدي (عج).

ترمذى، محمد بن عيسى. (١٤١٩). *الجامع الصحيح و هو سنن الترمذى*. چاپ اول. قاهره: دار الحديث.



تحليل تطبيقي آراء تفسيري فريقين درباره محرميت رضاعى بر اساس آية ٢٣ سورة نساء؛ فارسى مدان | ٢٢٥

التمرتاشى، شمس الدين. (١٤٢٨). *رد المحتار على الدر المختار*. حاشيه ابن عابدين على شرح الشيخ علاء الدين محمد بن على الحصكفى. چاپ دوم. بيروت: دارالمعرفة.

تهانوى، محمدعلى بن على. (١٩٩٦). *كشاف اصطلاحات الفنون و العلوم*. ٢ جلد. چاپ اول. بيروت: مكتبه لبنان ناشرون.

ثعلبى نيشابورى، ابو اسحاق احمد بن ابراهيم. (١٤١٢). *الكشف و البيان عن تفسير القرآن*. چاپ اول. بيروت: دار إحياء التراث العربى.

جصاص، احمد بن على. (١٤٠٥). *احكام القرآن*. چاپ اول. بيروت: دار احياء التراث العربى.

الحجاوى، موسى بن احمد. (١٤٢٣). *الاقناع لطالب الانتفاع*. الطبعة الثانية. رياض: داره الملك عبدالعزيز.

حسينى زبىدى، محمد مرتضى. (١٤١٤). *تاج العروس من جواهر القاموس*؛ ناشر: دارالفكر. بيروت. چاپ: اول.

حقى بروسوى، اسماعيل. (بى تا). *تفسير روح البيان*. چاپ اول. بيروت: دارالفكر.

حلّى، ابن ادريس. ابو عبدالله محمد بن احمد. (١٤٠٩). *المنتخب من تفسير التبيان*. چاپ اول. قم: كتابخانه آيت الله مرعشى نجفى.

حلّى، ابن ادريس. محمد بن منصور بن احمد. (١٤١٠). *السرائر الحاوى لتحرير الفتاوى*. چاپ دوم. قم: دفتر انتشارات اسلامى.

حلّى، جمال الدين. احمد بن محمد اسدى. (١٤٠٧). *المهذب البارع فى شرح المختصر النافع*. چاپ اول. قم: دفتر انتشارات اسلامى.

حلّى، علامه. حسن بن يوسف بن مطهر اسدى. (١٤١٤). *تذكرة الفقهاء*. چاپ اول. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.

\_\_\_\_\_ . (١٤١٣). *قواعد الأحكام فى معرفة الحلال و الحرام*. چاپ اول. قم: دفتر انتشارات اسلامى.

حلّى، فخر المحققين. محمد بن حسن بن يوسف. (١٣٨٧). *إيضاح الفوائد فى شرح مشكلات القواعد*. چاپ اول. قم: مؤسسه اسماعيليان.

حميرى، عبد الله بن جعفر. (١٤١٣). *قرب الإسناد*. چاپ اول. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.

خمينى، سيد روح الله موسى. (بى تا). *تحرير الوسيله*. چاپ اول. قم: مؤسسه مطبوعات دارالعلم.

۲۲۶ | فصلنامه علمی پژوهش‌نامه معارف قرآنی | سال چهاردهم | شماره ۵۳ | تابستان ۱۴۰۲

خویی، سید ابو القاسم موسوی. (۱۴۱۰). *منهاج الصالحین*. قم: نشر مدینه العلم.

\_\_\_\_\_ . (۱۴۱۷). *أحكام الرضاع فی فقه الشیعه*. چاپ اول. تهران: المنیر

للطباعة و النشر.

دروزه، محمد عزت. (۱۳۸۳). *التفسیر الحديث*. قاهره: دار إحياء الكتب العربیه.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۲). *مفردات ألفاظ القرآن*. چاپ اول. بیروت: دار القلم.

راوندی، قطب الدین سعید بن هبه الله. (۱۴۰۵). *فقه القرآن فی شرح آیات الأحكام*. چاپ دوم. قم: کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی.

الزجیلی، وهبه. (۱۴۳۱ق). *موسوعه الفقه الاسلامی و القضايا المعاصره*. الطبعة الاولى. دمشق: دارالفکر.

سایس، محمد علی. (بی تا). *تفسیر آیات الاحکام*. نرم افزار جامع تفسیر: بی نام.

سبزواری، سید عبد الاعلی. (۱۴۰۹). *مواهب الرحمان فی تفسیر القرآن*. چاپ دوم. بیروت: موسسه اهل بیت (ع).

\_\_\_\_\_ . (۱۴۱۳). *مهذب الأحكام*. چاپ چهارم. قم: مؤسسه المنار.

السرخسی، ابی بکر محمد بن احمد. (۱۴۲۲). *المبسوط*. چاپ اول. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

السعدی، ابی الحسن علی بن الحسین بن محمد. (۱۴۰۴). *التتف فی الفتاوی*. الطبعة الثانية. بیروت: موسسه الرساله.

سلار دیلمی، حمزه بن عبد العزیز. (۱۴۰۴). *المراسم العلویة و الأحكام النبویه*. چاپ اول. قم: منشورات الحرمین.

سمرقندی، نصر بن محمد بن احمد. (بی تا). *بحر العلوم*. بی جا: نرم افزار جامع تفاسیر.

السید السابق. (۱۴۲۶ق). *فقه السنه*. المكتبة العصریه. بیروت: صیدا.

سیوطی، جلال الدین. (۱۴۰۴). *الدر المثور فی تفسیر المأثور*. قم: کتابخانه آیه الله مرعشی نجفی.

الشافعی، امام محمد بن ادريس. (۱۴۲۶). *الام*. چاپ اول. بیروت: دار ابن حزم.

شیرازی زنجانی، سید موسی. (۱۴۱۹). *کتاب نکاح*. چاپ اول. قم: مؤسسه پژوهشی رای پرداز.

شیبانی، محمد بن حسن. (۱۴۱۳). *نهج البیان عن کشف معانی القرآن*. چاپ اول. تهران: بنیاد دایرة المعارف اسلامی.

صدر، سید محمد. (۱۴۲۰). *ما وراء الفقه*. چاپ اول. بیروت: دار الأضواء.

تحليل تطبيقى آراى تفسيرى فريقين دربارة محرميت رضاعى بر اساس آية ٢٣ سورة نساء؛ فارسى مدان | ٢٢٧

صدوق، محمد بن على بن بابويه. (١٤١٥). المقنع. چاپ اول. قم: مؤسسه امام هادى عليه السلام.  
صيمرى، مفلح بن حسن (حسين). (١٤٢٠). غاية المرام فى شرح شرائع الإسلام. چاپ اول. بيروت:  
دار الهداى.

طباطبائى، سيد محمد حسين. (١٤١٧). الميزان فى تفسير القرآن. چاپ پنجم. قم: دفتر انتشارات  
اسلامى.

طبرسى، امين الإسلام. فضل بن حسن. (١٤١٠). المؤلف من المختلف بين أئمة السلف. چاپ اول.  
مشهد: ناشر: مجمع البحوث الإسلاميه.

طبرسى، فضل بن حسن. (١٣٧٢). مجمع البيان فى تفسير القرآن. چ سوم. تهران: انتشارات ناصر  
خسرو.

طريحي، فخر الدين بن محمد. (١٣٧٥). مجمع البحرين. چاپ سوم. تهران: مرتضوى.  
طنطاوى، سيد محمد. (بى تا). التفسير الوسيط للقرآن الكريم. بى جا: نرم افزار جامع تفسير.  
طوسى، ابو جعفر. محمد بن حسن. (١٣٨٧). المبسوط فى فقه الإماميه. چاپ سوم. تهران: ناشر:  
المكتبة المرتضوية لإحياء الآثار الجعفرية.

\_\_\_\_\_ . (١٤٠٠). النهاية فى مجرد الفقه و الفتاوى. چاپ دوم. بيروت:  
دارالكتاب العربى.

\_\_\_\_\_ . (١٤٠٧). الخلاف. چاپ اول. قم: دفتر انتشارات اسلامى وابسته.

\_\_\_\_\_ . (١٣٦٥). تهذيب الأحكام. چاپ چهارم. تهران: دار الكتب  
الإسلاميه.

\_\_\_\_\_ (بى تا). التبيان فى تفسير القرآن. بيروت: داراحياء التراث  
العربى.

طهماز، عبدالحميد محمود. (١٤٢٠). الفقه الحنفى فى ثوبه الجديد. چاپ اول. دمشق: دارالقلم.  
عاملى، حرّ. محمد بن حسن. (١٤٠٩). وسائل الشيعه. چاپ اول. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.  
عاملى، شهيد ثانى. زين الدين بن على. (١٤١٠). الروضة البهيّة فى شرح اللمعة الدمشقيه.  
كتاب فروشى چاپ اول. قم: داورى.

\_\_\_\_\_ . (١٤١٣). مسالك الأفهام إلى تنقيح شرائع الإسلام. چاپ اول.

قم: مؤسسه المعارف الإسلاميه.

۲۲۸ | فصلنامه علمی پژوهش نامه معارف قرآنی | سال چهاردهم | شماره ۵۳ | تابستان ۱۴۰۲

فاضل آبی، حسن بن ابی طالب یوسفی. (۱۴۱۷). *کشف الرموز فی شرح مختصر النافع*. چاپ سوم. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

فاضل مقداد، جمال الدین مقداد بن عبدالله. (۱۴۱۹). *کنز العرفان فی فقه القرآن*. چاپ اول. قم. ناشر: مجمع جهانی تقریب مذاهب اسلامی.

فاضل هندی، محمد بن حسن. (۱۴۱۶). *کشف اللثام و الإبهام عن قواعد الأحكام*. چاپ اول. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

فخرالدین رازی، ابو عبدالله محمد بن عمر. (۱۴۲۰). *مفاتیح الغیب*. چاپ سوم. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

فراهیدی، خلیل بن أحمد. (۱۴۰۹). *کتاب العین*. چاپ دوم. قم: نشر هجرت.

فضل الله، سید محمد حسین. (۱۴۱۹). *تفسیر من وحی القرآن*. چاپ دوم. بیروت: دار الملائک للطباعة و النشر.

قاسمی، محمد جمال الدین. (۱۴۱۸). *محاسن التاویل*. چاپ اول. بیروت: دارالکتب العلمیه. القرضاوی، یوسف. (۱۴۲۴). *من هدی الاسلام فتاوی معاصره*. چاپ اول. بیروت: المکتب الاسلامی.

قرطبی، محمد بن احمد. (۱۳۶۴). *الجامع لأحكام القرآن*. ج اول. تهران: انتشارات ناصر خسرو. کاظمی، جواد بن سعید. (۱۳۶۵). *مسالك الأفهام الى آيات الأحكام*. چاپ دوم. تهران: کتاب فروشی مرتضوی.

کرمی حویزی، محمد. (۱۴۰۲). *التفسیر لکتاب الله المنیر*. چاپ اول. قم: چاپخانه علمیه. کلینی، ابو جعفر. محمد بن یعقوب (۱۴۲۹). *الکافی*. چاپ اول. قم: دارالحدیث. محقق حلّی، نجم الدین. جعفر بن حسن (۱۴۱۲). *نکت النهایه*. چاپ اول. قم: دفتر انتشارات اسلامی.

\_\_\_\_\_ . (۱۴۱۸). *المختصر النافع فی فقه الإمامیه*. چاپ ششم. قم:

مؤسسه المطبوعات الدینیّه.

مظهری، محمد ثناء الله. (۱۴۱۲). *التفسیر المظهری*. تحقیق غلام نبی تونسلی. پاکستان: مکتبه رشدیّه. مفید، محمد بن محمد بن نعمان عکبری. (۱۴۱۳). *المقنعه*. چاپ اول. قم: کنگره جهانی هزاره شیخ مفید.

تحليل تطبيقى آراى تفسيرى فريقين دربارة محرميت رضاعى بر اساس آية ٢٣ سورة نساء؛ فارسى مدان | ٢٢٩

مقدس اردبيلي، احمد بن محمد. (بى تا). زبده البيان فى أحكام القرآن. چاپ اول. تهران: كتاب فروشى مرتضوى.

مكارم شيرازى، ناصر. (١٤٢٤). كتاب النكاح. چاپ اول. قم: انتشارات مدرسه امام على بن ابى طالب عليه السلام.

نجفى، محمد حسن. (١٤٠٤). جواهر الكلام فى شرح شرائع الإسلام. چاپ هفتم. بيروت: دار إحياء التراث العربى.

نراقى، مولى احمد بن محمد مهدي. (١٤١٥). مستند الشيعة فى أحكام الشريعة. چاپ اول. قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام.

نسائى، احمد بن على. (١٤١١). السنن الكبرى. دار الكتب العلميه. چاپ اول. بيروت: منشورات محمد على بيضون.

نووى جاوى، محمد بن عمر. (١٤١٧). مراح لبيد لكشف معنى القرآن المجيد. چاپ اول. بيروت: دارالكتب العلميه.

نشابورى، نظام الدين حسن بن محمد. (١٤١٦). تفسير غرائب القرآن و رغائب الفرقان. چاپ اول. بيروت: دارالكتب العلميه.

The Holy Quran.

Al-Qaradawi, Yusuf. (2003). *Men Hodal Islam Fatavi*. First Edition. Beirut: Al-Maktab al-Islami.

Abu Dawud, Suleiman bin Ash'ath. (1999). *Sunan Abi Dawood First Edition*. Cairo: Dar al-Hadith.

Abujib, Saadi. (1987). *Al-Qamoos al-Fiqhi language and terms*. second edition. Damascus: Dar al-Fakr.

Azhari, Mohammad bin Ahmad. (2000). *Vocabulary refinement*. Dar Ihya al-Turath al-Arabi. Beirut. First Edition.

Al Saadi, Abdurrahman bin Nasser. (1987). *Tayseer Karim Rahman*. second edition. Beirut: Al-Nahda Al-Arabiya Library.

Alousi, Seyyed Mahmoud. (1994). *The spirit of meaning in the interpretation of the Great Qur'an*. First Edition. Beirut: Dar al-Kitab al-Alamieh.

Andalusi, Abu Hayyan Muhammad bin Yusuf. (1999). *Al-Bahr al-Musaqin in Al-Tafsir*. First Edition. Beirut: Dar al-Fakr.

Al-Tamratashi, Shamsuddin. (2007). *Rejection of Ali al-Dur al-Mukhtar. The margin of Ibn Abedin Ali Sharh al-Sheikh Alauddin Muhammad bin Ali al-Hasakfi*. second edition. Beirut: Dar al-Marafa.

- Al-Hajawi, Musa bin Ahmad. (2002). *Persuasion for profit*. second edition Riyad: Dar al-Malek Abdulaziz.
- Al-Shafi'i, Imam Muhammad bin Idris. (2005). *Alam* First Edition. Beirut: Dara Ibn Hazm.
- Al-Sarkhsi, Abi Bakr Muhammad bin Ahmad. (2001). *Al-Mobsut* First Edition. Beirut: Dar Ihya al-Turath al-Arabi.
- Al-Saadi, Abi al-Hasan Ali bin Al-Hussein bin Muhammad. (1983). *Al-Natf fi Al-Fatawi*. second edition Beirut: Al-Rasalah Institute.
- Al-Zajili, Wahbe. (2009). *Encyclopedia of Islamic jurisprudence and contemporary issues*. first edition Damascus: Dar al-Fekr.
- Amali, Harr. Muhammad bin Hassan. (1988). *Shiite means*. First Edition. Qom: Al-Bayt Institute, peace be upon them.
- Ameli, Shahid Sani. Zain al-Din bin Ali (1989). *Al-Rawda al-Bahiya in Sharh al-Lama' al-Damashkiyyah*. First edition bookstore. Qom: Davari.
- \_\_\_\_\_ (1992). *Issues of understanding to revise Islamic laws*. First Edition. Qom: Al-Ma'aref al-Islamiah Foundation.
- Bahrani, Al Asfour. Yusuf bin Ahmad bin Ibrahim. (1984). *al-Hadaiq al-Nazrah in the rulings of al-Utrah al-Tahirah*. First Edition. Qom: Islamic Publications Office.
- Bahrani, Mohammad Sanad. (2008). *Sanad al-Uruwa al-Wathqi-Kitab al-Nikah*. Fadak Library.
- Bukhari, Muhammad bin Ismail. (1989). *Sahih al-Bukhari*. Arab Republic of Egypt Ministry of Endowments Majlis-ul-Ala for Islamic affairs. The second edition. Cairo: Committee for the Restoration of Books of the Sunnah.
- Baghdadi, Aladdin Ali bin Muhammad. (1994). *Labab al-Tawail in the meanings of al-Tanzir*. First Edition. Beirut: Dar al-Kutub Al-Alamiya.
- Baghvi, Hossein bin Masoud. (1999). *The characteristics of Al-Tanzir in Tafsir al-Qur'an*. First Edition. Beirut: Darahiya al-Trath al-Arabi.
- Dorozeh, Mohammad Ezzat. (2004). *al-Tafsir al-Hadith* Cairo: Dar Ehiya Kitub al-Arabiya.
- El Sayyed (2005). *jurisprudence Al-Maktabeh al-Asriyah*. Beirut: Saida.
- Esfahani, Seyyed Abul Hasan. (2001). *Means of survival* First Edition. Qom: Imam Khomeini Organization and Publishing Institute.
- Fazel Abi, Hasan bin Abi Talib Yousefi. (1996). *Discovering the symbols in the brief description of al-Nafi*. Third edition. Qom: Islamic Publications Office.
- Fazel Moqdad, Jamal al-Din Moqdad bin Abdullah. (1998). *Kanzal-Irfan in Qur'anic jurisprudence*. First Edition. The World Assembly of Islamic Religions:

- Fazel Handi, Mohammad Bin Hasan. (1995). *Discovering the hiddenness and ambiguity of the rules of the rules*. First Edition. Qom: Islamic Publications Office.
- Fakhruddin Razi, Abu Abdullah Muhammad bin Omar. (1999). *Secret Keys. Third edition*. Beirut: Dar Ahya al-Trath al-Arabi.
- Farahidi, Khalil bin Ahmad. (1988). *Kitab al-Ain* second edition. Qom: Hejrat Publishing.
- Fazlullah, Seyyed Mohammad Hossein. (1999). *My interpretation of the revelation of the Qur'an*. second edition. Beirut: Dar al-Malaq for printing and publishing.
- Ghasemi, Mohammad Jamaluddin. (1998). *The virtues of al-Tawil*. First Edition. Beirut: Dar al-Kitab al-Alamieh.
- Hosseini Zubeidi, Mohammad Morteza. (1993). *The crown of my bride, the jewel of al-Qamoos; Publisher: Dar al-Fakr*. Beirut. First Edition.
- Haghi Brosavi, Ismail. (nd). *Interpretation of the spirit of the statement*. First Edition. Beirut: Dar al-Fekr.
- Hali, Ibn Idris. Abu Abdullah Muhammad bin Ahmed. (1988). *My selection Tafsir al-Tabayan*. First Edition. Qom: Ayatollah Murashi Najafi Library.
- Hali, Ibn Idris. Muhammad bin Mansour bin Ahmed. (1989). *Al-Saraer al-Hawi for Tahrir al-Fatawi*. second edition. Qom: Islamic Publications Office.
- Hali, Jamaluddin. Ahmed bin Mohammad Asadi. (1986). *Al-Mahdab al-Bara' in the description of al-Mukhtasar al-Nafi*. First Edition. Qom: Islamic Publications Office.
- Hali, Allameh. Hasan bin Yusuf bin Motahar Asadi. (1994). *The ticket of the jurisprudence*. First Edition. Qom: Al-Bayt Institute, peace be upon them.
- \_\_\_\_\_ . (1993). *The rules of law in the knowledge of halal and haraam*. First Edition. Qom: Islamic Publications Office.
- Hali, Fakhr al-Muhaqqin. Muhammad bin Hasan bin Yusuf. (2008). *Explanation of the benefits in explaining the problems of the rules*. First Edition. Qom: Ismailian Institute.
- Hamiri, Abdullah bin Jafar. (1992). *Qorb al-Esnad*. First Edition. Qom: Al-Bayt Institute, peace be upon them.
- Ibn Athir Jazri, Mubarak bin Muhammad. (1988). *Finally, in Gharib hadith and Athar*. fourth edition. Qom: Ismailian Press Institute.
- Ibn al-Arabi, Muhammad bin Abdullah bin Abu Bakr. (nd). *The rules of the Qur'an. (comprehensive interpretation software)*.
- Ibn Anas, Malik. (2004). *Mota Imam Malik. First Edition. Al-Dhabi: Zayed Bin Sultan Al Nahyan Institute for Charity and Humanity*.

- Ibn Jozi, Abul Faraj Abdul Rahman bin Ali (2001). *Zad al-Masir in the science of interpretation*. First Edition. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.
- Ibn Hajjaj, Muslim bin Hajaj. (1991). *Sahih Muslim*. First Edition. Cairo: Dar al-Hadith.
- Ibn Hajar Asqlani, Ahmad Ibn Ali. (2003). *Fath al-Bari Sahih al-Bukhari*. Beirut: Al-Maktabeh al-Asriya.
- Ibn Hazm, Abu Muhammad Ali bin Ahmad bin Said. (nd). *local Research of the Arab Heritage Revival Committee*. Beirut: Dar Al Jail.
- Ibn Hanbal, Ahmad Ibn Muhammad. (1995). *Musnad of Imam Ahmad bin Hanbal*. First Edition. Beirut: Al-Rasalah Foundation.
- Ibn Saydeh, Ali Ibn Ismail. (2000). *Al-Mahkem and Al-Azam al-Azam*. First Edition. Beirut: Dar al-Kutub Al-Alamiya.
- Ibn Ashur, Muhammad Ibn Tahir. (nd). *Al-Tahrir and Enlightenment*. Bi-ja: (Jamea Tafasir software).
- Ibn Faris, Ahmed bin Faris. (1983). *Vocabulary Dictionary*. First Edition. Qom: School of Islamic Studies.
- Ibn Qudama al-Maqdisi, Mowaquddin Abdallah. (2002). *Al-Kafi fi fiqh of Imam Ahmad bin Hanbal. Al-Maktab al-Islami*: Dara Ibn Hazm.
- Ibn Kathir, Damascus Ismail bin Amr. (1998). *Tafsir al-Qur'an al-Azeem. Dar al-Kutub al-Alamiya*. First Edition. Beirut: Mohammad Ali Beyzoun Manifesto.
- Ibn Majah, Muhammad Ibn Yazid. (1997). *Sunan al-Hafiz Abi Abdullah Muhammad bin Yazid al-Qazwini Ibn Majah*. First Edition. Beirut: Dar al-Jil.
- Ibn Manzoor, Muhammad Ibn Makram. (1993). *Arabic language Third edition*. Beirut: Dar al-Fakr for printing and publishing and distribution - Dar Sader.
- Ibn Abi Hatim, Abdul Rahman bin Muhammad. (1998). *Tafsir al-Qur'an al-Azeem*. Third edition. Riyadh: Nizar Mustafa Elbaz Library.
- Jisas, Ahmad bin Ali. (1984). *The rules of the Qur'an*. First Edition. Beirut: Dar Ahya al-Trath al-Arabi.
- Khomeini, Seyed Ruhollah Mousavi. (nd). *Tahrir al-Wasila*. First Edition. Qom: Darul Elm Press Institute.
- Khoie, Seyyed Abu al-Qasim Mousavi. (1989). *Minhaj al-Salehin*. Qom: Madinat al-Elm publication.
- \_\_\_\_\_. (1996). *Provisions of pregnancy in Shia jurisprudence*. First Edition. Al-Munir for printing and publishing
- Kazemi, Javad bin Said. (1986). *Issues of understanding to the verses of al-Ahkam*. second edition. Tehran: Mortazavi bookstore.
- Karmi Hawizi, Mohammad. (1981). *Commentary on the book of God*. First Edition. Qom: Scientific Printing House.



- Kalini, Abu Jafar. Muhammad bin Yaqoob (2008). *enough* First Edition. Qom: Dar al-Hadith.
- Mohaghegh Hali, Najmuddin. Jafar bin Hassan (1991). *The last point*. First Edition. Qom: Islamic Publications Office.
- \_\_\_\_\_. (1997). *Al-Mukhastar al-Nafi in Imami jurisprudence*. Sixth edition. Qom: Religious Press Foundation.
- Mazhari, Mohammad Sanaullah. (1991). *Al-Tafsir al-Mahnathi*. The study of Ghulam Nabi Tunki. Pakistan: Rushdieh School.
- Mofid, Muhammad bin Muhammad bin Numan Akbari. (1992). *Al-Maqqah* First Edition. Qom: Hazara Sheikh Mofid World Congress.
- Muqaddis Ardabili, Ahmed bin Muhammad. (nd). *Zebda al-Bayan*. First Edition. Tehran: Mortazavi bookstore.
- Makarem Shirazi, Nasser. (2003). *Book of Marriage* First Edition. Qom: Publications of Imam Ali bin Abi Talib (peace be upon him) school.
- Najafi, Mohammad Hassan. (1983). *Jawaharlal Kalam in the explanation of the laws of Islam*. The seventh edition. Beirut: Dar Ehiya al-Trath al-Arabi.
- Naraghi, Molly Ahmed bin Mohammad Mahdi. (1994). *Documentary on Shia in the provisions of the Shari'ah*. First Edition. Qom: Al-Bayt Institute, peace be upon them.
- Nasa'i, Ahmad bin Ali. (1990). *Al-Sunan al-Kubra Dar al-Kutub al-Alamiya*. First Edition. Beirut: Mohammad Ali Beyzoun Publications.
- Nawi Javai, Muhammad bin Omar. (1996). *Merah Labid Lekashf Ma'ni Quran Majid*. First Edition. Beirut: Dar al-Kitab al-Elmieh.
- Neishaburi, Nizam al-Din Hasan bin Mohammad. (1995). *Tafsir Ghareeb Al-Qur'an and Raghaeb Al-Furqan*. First Edition. Beirut: Dar al-Kitab al-Elmieh.
- Qurtubi, Muhammad bin Ahmad. (1985). *Al-Jama'i Laws of the Qur'an*. Publisher: Nasser Khosrow Publications. Tehran. First
- Ragheb Esfahani, Hossein bin Mohammad. (1991). *Vocabulary words of the Qur'an*. First Edition. Beirut: Dar al-Qalam.
- Ravandi, Qutb al-Din Saeed bin Heba Allah. (1984). *Jurisprudence of the Qur'an in the explanation of the verses of al-Ahkam*. second edition. Qom: Ayatollah Murashi Najafi Library.
- Sais, Muhammad Ali. (nd). *Interpretation of verses*. Tafsir comprehensive software: np.
- Sabzevari, Seyyed Abdul-Ali. (1988). *The merits of Rahman in the interpretation of the Qur'an*. second edition. Beirut: Ahl al-Bayt Institute.
- \_\_\_\_\_. (1992). *Mahdhab al-Ahkam*. fourth edition. Qom: Al Manar Institute.

- Salar Dilami, Hamza bin Abdul Aziz. (1983). *Alawi ceremonies and prophetic laws*. First Edition. Qom: Manshourat Al-Haramain.
- Samarkandi, Nasr bin Muhammad bin Ahmad. *Bahrul Uloom*. np.: comprehensive interpretation software
- Siyuti, Jalaluddin. (1983). *Elder al-Muthor in Tafsir al-Mathor*. Qom: Ayatollah Marashi Najafi Library.
- Shabiri Zanjani, Seyyed Musa. (1999). *The book of marriage*. First Edition. Qom: Rai Pardaz Research Institute.
- Shibani, Mohammad bin Hassan. (1992). *Nahj al-Bayan on discovering the meanings of the Qur'an*. First Edition. Tehran: Islamic Encyclopaedia Foundation.
- Sadr, Seyyed Mohammad. (1999). *Mavaraul Fiqh*. First Edition. Beirut: Dar al-Awtah.
- Sadouq, Muhammad bin Ali bin Babouyeh. (1994). *Al-Muqnaq* First Edition. Qom: Institute of Imam Hadi, peace be upon him.
- Saimri, Mufleh bin Hasan (Hossein). (1999). *The goal of al-Maram in the explanation of the laws of Islam*. First Edition. Beirut: Dar El Hadi.
- Tabrizi, Javad bin Ali. (2005). *Minhaj al-Salehin*. First Edition. Qom: Imam al-Mahdi (a.s.) Assembly.
- Tirmidhi, Muhammad bin Isa. (1999). *Al-Jama'i al-Saheeh and Sunan al-Tirmidhi*. First Edition. Cairo: Dar al-Hadith.
- Tahanwi, Muhammad Ali bin Ali. (1996). *Explore the terms of art and science*. 2 volumes. First Edition. Beirut: Lebanon Publishing House.
- Thaalabi Neishaburi, Abu Ishaq Ahmed bin Ibrahim. (1991); *Revealing and explaining the interpretation of the Qur'an*. First Edition. Beirut: Dar Ehiya al-Trath al-Arabi.
- Tabatabaei, Seyyed Mohammad Hossein. (1996). *Al-Mizan in Tafsir al-Qur'an*. Fifth Edition. Qom: Islamic Publications Office.
- Tabarsi, Amin al-Islam. Fazl bin Hassan (1989). *Al-Mu'talif Men Al-Mokhtalif bein Aematul Self*. Islamic Research Forum. First Edition. Mashhad.
- Tabarsi, Fazl bin Hasan. (1993). *Assembly of Bayan in Tafsir al-Qur'an*. Publisher: Nasser Khosrow Publications. Tehran. Third.
- Tarihi. Fakhr al-Din bin Muhammad. (1996). *Bahrain Assembly*. Third edition. Tehran: Mortazavi.
- Tantawi, Seyyed Mohammad. (nd). *Al-Tafsir al-Wasit for the Holy Qur'an*. np: Jame' Tafsir software.
- Tusi, Abu Jafar. Muhammad bin Hassan (2008). *Al-Mabusut in Imami jurisprudence*. Al-Mortazawi Library for Revival of Al-Jaafaria Antiquities. Third edition. Tehran.
- \_\_\_\_\_. (1979). *Al-Nahiyeh in jurisprudence and al-fatawi*. second edition. Beirut: Dar al-Kitab al-Arabi.

تحليل تطبیقی آرای تفسیری فریقین دربارهٔ محرمیت رضاعی بر اساس آیهٔ ۲۳ سوره نساء؛ فارسی مدان | ۲۳۵

\_\_\_\_\_. (1986). *Al-Khalaf* First Edition. Qom: Affiliated Islamic Publications Office.

\_\_\_\_\_. (1986). *Tahdeeb al-Ahkam*. fourth edition. Islamic bookstore.

\_\_\_\_\_. (nd). *Tabiban in Tafsir al-Qur'an*. Publisher: Darahiya al-Tarath al-Arabi. Beirut.

Tahmaz, Abdulhamid Mahmud. (1999). *Al-Hanafī jurisprudence in the new book*. First Edition. Damascus: Dar al-Qalam.

**استناد به این مقاله:** فارسی مدان، علی. (۱۴۰۲). تحلیل تطبیقی آرای تفسیری فریقین دربارهٔ محرمیت رضاعی بر اساس آیهٔ ۲۳ سوره نساء، فصلنامه علمی پژوهش‌نامه معارف قرآنی، ۱۴(۵۳)، ۲۰۱-۲۳۵.

DOI: 10.22054/RJQK.2303.2803



Quranic Knowledge Research is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

